

Hodnotový základ ústavy

JUDr. Eduard Bárány, DrSc.

Ústav štátu a práva SAV

Tvrdenie, že ústava sa opiera o súbor hodnôt, ktoré vyjadruje alebo ktoré sú v jej texte aspoň implicitne prítomné patrí medzi banality s nebanálnymi dôsledkami. Hodnotové pozadie majú aj organizačné či technické predpisy, kde si ho asi neuvedomili ani ich tvorcovia. Napríklad ustanovenie o rovnosti účastníkov cestnej premávky vychádza z implicitného základu rovnoprávnosti ľudí. Jeho v našej kultúre hodnotovo neprijateľnou alternatívou by bola napr. prednosť účastníkov s drahšími a zvlášť označenými automobilmi. V ústave sú hodnoty častejšie ako v iných právnych predpisoch vyjadrené výslovne, napr. spomínaná rovnosť a rovnoprávnosť v čl. 12 ods. 1, prvej vete Ústavy Slovenskej republiky „Ľudia sú slobodní a rovní v dôstojnosti a právach.“

Prvým z nebanálnych dôsledkov tézy o hodnotovom základe ústavy je otázka, kto a čie hodnoty vložil do ústavy. Jednoduchá odpoveď, že autor ústavy do nej vložil svoje hodnoty je nepresná na hranici nesprávnosti. Kto je autorom ústavy? Štátnik, ktorý inicioval jej prijatie, legislatívec, ktorý tvoril jej text, poslanec, ktorý za ňu hlasoval alebo ľud, ktorý ju prípadne potvrdil v referende? Bolo by zaujímavým sociologickým výskumom hľadať čie hodnoty sa nakoniec premietli do ústavného textu. Dovolím si vysloviť hypotézu, že ide o hodnoty komunity politikov a právnikov stojacich pri jej zrode, zdieľajúcej v určitej miere hodnoty spoločnosti, ktorej bude ústava adresovaná a zohľadňujúcej zahraničné a medzinárodné vplyvy a štandardy.

Časť hodnotového základu bola do ústavy vložená ako samozrejmosť, ba možno až neuvedomele. Ide o hodnoty považované v danej spoločnosti za nesporné, ba neraz až neuvedomelo všeobecne zdieľané. Preto sú zvlášť pevné. O ďalšie sa viedol politický spor a výsledok predstavuje kompromis, s ktorým dokážu veľké ideové prúdy spoločnosti žiť a vzhľadom na všeobecnosť ústavných formulácií pod ním neraz rozumejú niečo odlišné.

Napísaním a schválením sa text právneho predpisu text ústavy nevynímajúc oddeľuje a „oslobodzuje“ od svojich autorov. Začína svoj vlastný život. Názor, že nie je dôležité, čo autor právneho predpisu chcel vyjadriť, ale dôležité je to, čo vyjadril je síce prehnaný, ale upozorňuje, že ústavné hodnoty sú tie, ktoré sú prítomné v texte ústavy. Môžu byť vyjadrené výslovne, čo je v ústave v porovnaní s inými právnymi predpismi pomerne časté, vyvoditeľné

z textu metódami výkladu práva, alebo môžu predstavovať hodnotový základ, či pozadie ústavného textu. Centrálnu úlohu pri ich poznávaní má ústavný text a nie zámer ústavodarcu alebo vykladača ústavy. Téza, že ústavné hodnoty sa majú nachádzať a vyvodzovať z ústavného textu a nie do neho vkladať znie správne, ale obvykle vyrieši málo.

Zámer ústavodarcu zakotviť určitú hodnotu v normatívnom texte nemôže nahradiť jej ústavné vyjadrenie, ale má význam pre výklad ústavy, ak z textu nie je jasné jeho hodnotové zameranie.

Hodnotový základ ústavy nie je totožný s materiálnym jadrom ústavy. Hodnotový základ ústavy tvoria hodnoty, z ktorých táto vychádza a zároveň sú prítomné v jej texte alebo aspoň predstavujú jeho preukázateľné pozadie. Materiálne jadro ústavy predstavujú tie jej časti (princípy), ktoré za súčasť svojho materiálneho jadra označí samotná ústava. Podstatné náležitosti demokratického a právneho štátu nie sú hodnotovým základom ústavy. Do neho patria demokracia a právny štát. Už uvedený príklad z Ústavy ČR naznačuje úzku súvislosť hodnotového základu a materiálneho jadra ústavy. Oba pojmy vyjadrujú identitu ústavy a ich zmenou sa pravdepodobne zasahuje do samotnej podstaty konkrétnej ústavy.

Veľká časť hodnôt je v ústave vyjadrená v podobe právnych (ústavných) princípov, lebo to zodpovedá ich povahe, zvlášť vysokému stupňu všeobecnosti a uplatňovaniu vo veľkom okruhu rôznorodých spoločenských vzťahov. Znamená to okrem iného, že sa neuplatňujú spôsobom buď alebo, ale v miere danej ich vzájomným vyvažovaním a zohľadňujúc faktické („skutkové“) i právne okolnosti. Ich aplikácia kladie v porovnaní s obvyklými, hlavne kondicionálnymi právnymi normami vyššie nároky na profesionálnu zdatnosť osôb uplatňujúcich ústavu.

Tvorcovia ústavy ju sformulovali na hodnotovom základe svojej doby, ktorý ústavný text nesie do budúcnosti a zaväzuje ním ďalšie generácie. V našej, teda Slovenskej a predtým Československej ústavnej tradícii a histórii mali ústavy krátky život a novej etape vývoja spoločnosti i štátu obvykle zodpovedala aj nová ústava. V niektorých prípadoch ústava alebo jej zásadná zmena novú realitu vytvárali. Preto sú naše ústavné dejiny viac prehľadom zmien ústavy a prijímania nových ústav ako prehľadom vývoja chápania, uplatňovania a výkladu ústavného textu. Nemáme teda skúsenosť s vývojom chápania ústavy a jej hodnotového základu v kontexte meniacich sa podmienok života spoločnosti a ňou vyznávaných hodnôt. Skúsenosti, ktoré sú k dispozícii pochádzajú z prelomových období pred II. svetovou vojnou,

krátko po nej a po roku 1989. Ich odkaz, že ústavný text má v prevratnom období menší význam dúfam neplatí pre kontinuálny vývoj súčasnosti.

Ústava Slovenskej republiky bola za dve desaťročia svojej platnosti viac krát novelizovaná, ale hodnotový základ jej textu ostal nezmenený. Novelizácie reagovali na praktické skúsenosti s jej fungovaním a napriek nespornému významu niektorých sa dotkli viac organizácie verejnej moci (súdna rada, priama voľba prezidenta, zvýšenie počtu sudcov ústavného súdu) ako jej ideových a hodnotových základov. Podmienky a pomery jej uplatňovania sa však podstatne zmenili a možno predpokladať, že ku nezanedbateľným posunom došlo i v hodnotovej orientácii spoločnosti. Možno i preto sa na okrajoch politického spektra občas objavujú úvahy o novej ústave, ktoré v duchu našej tradície vychádzajú zo zásady, že nová spoločenská situácia si vyžaduje novú ústavu.

Iné a v porovnaní s nami úspešnejšie krajiny však s jedným ústavným textom prešli mnoho rôznych etáp vývoja a vyrovnali sa aj s nezabudnuteľnými zmenami spoločnosťou zastávaných hodnôt. Ich príklad môže pôsobiť inšpiratívne.

Za dvadsať rokov Ústavy SR sa zmenili hodnotové podmienky jej pôsobenia v slovenskej spoločnosti i v medzinárodnom kontexte. Možno predpokladať, že spoločnosť relatívne krátko po prechode od socializmu ku trhovému hospodárstvu, parlamentnej demokracii uprostred procesu privatizácie a v momente osamostatnenia SR / rozdelenia Československa mala aspoň čiastočne iné hodnotové priority ako spoločnosť členského štátu EÚ, NATO uprostred vlekkej finančnej a možno už i hospodárskej krízy. Bez výsledkov sociologických prieskumov a bez sociologického vzdelania si netrúfam odhadnúť ku akej zmene hodnotovej orientácie slovenskej spoločnosti došlo za dve desaťročia platnosti Ústavy SR, ale ak vývoj spoločenskej situácii s vývojom hodnôt prevládajúceho v spoločnosti, tak sa za toto obdobie asi posunuli i naše hodnotové rebríčky.

Slovenská konštitucionalistika tak stojí pred pre ňu novou úlohou výkladu ústavného textu s nezmeneným hodnotovým základom v meniacich sa spoločenských i medzinárodných podmienkach a v kontexte nedostatočne známeho vývoja hodnotovej orientácie spoločnosti, ktorá sa stále viac diferencuje. Mnohé krajiny majú v tomto smere rozsiahle skúsenosti a vytvorili komplexné teórie na jej zvládnutie. Asi najznámejším a najostrejším príkladom sú tu USA s viac ako 200 ročnou ústavou, ktorá vznikla v agrárnej spoločnosti oslobodzujúcej sa spod koloniálnej nadvlády a v súčasnosti platí v svetovej veľmoci.

Poslednou a neraz i prvou inštanciou na praktické a záväzné riešenie hodnotovo citlivých a významných otázok výkladu a aplikácie ústavy je v stredoeurópskej tradícii ústavný súd. Tento stav je rozumne kritizovateľný, lebo ide o malú skupinu, ktorej členovia sa od väčšiny spoločnosti líšia vzdelaním, profesionálnymi a pravdepodobne i všeobecnými životnými skúsenosťami a hlavne svojím momentálnym postavením. Možno teda predpokladať, že majú aj netypické hodnotové rebríčky. Politické strany, ktoré majú pri výbere sudcov ústavných súdov koniec koncov rozhodujúce slovo si uvedomujú, že ustanovením do funkcie sa sudca ústavného súdu dostáva objektívne do nezávislého postavenia a zbaví sa ich vplyvu. Oстане mu však jeho hodnotová orientácia kresťanského konzervatíva, socialistu či liberála a tak vyberajú osoby blízke svojmu ideovému zameraniu.

Sudca ústavného súdu sa pri rozhodovaní hodnotovo kontroverzných prípadov ocitá v neľahkej situácii. Musí sa rozhodnúť, ktoré hodnoty uplatní, tie ktoré nájde v texte ústavy, tie v ktoré sám verí alebo tie, ktoré v momente rozhodovania prevládajú v spoločnosti? Dovolím si hypotézu, že základom jeho rozhodnutia by malo byť to, čo nájde v texte ústavy, to čo z neho dokáže vyvodit' v spojení s jeho vlastným presvedčením a hodnotami pri zohľadnení hodnôt spoločnosti, ale neraz musí ísť pri ochrane ústavných hodnôt aj proti vôli a hodnotám väčšiny.

Nedospeje tak asi ku najlepšiemu možnému riešeniu veci, ale ako píše právny filozof „... na každú z dominantných charakteristík právneho uvažovania a argumentácie možno hľadiť ako na cestu ku dosiahnutiu iného ako najlepšieho rozhodnutia veci pri zohľadnení všetkých okolností prípadu.“¹ Časť sebaobmedzenia ústavného sudcu spočíva možno v prijatí rozhodnutia, ktoré nie je podľa vlastného presvedčenia optimálne, ale zodpovedá ústave a jej hodnotám.

Poznámky

¹Schauer, F.: Thinking Like a Lawyer. Cambridge = Massachusetts, London – England 2009, s. 7.